obiect de studiu, implicaţiile ideologice aferente, deşi actuale, fiind sesizabil diminuate. În al doilea rând, şi poate cel mai important, aşa cum subliniază şi S. Courtois (Cap. XX. *Istoria Comunismului: Revoluţia documentară*), arhivele sovietice vor fi de acum înainte accesibile cercetării. Al treilea factor îl constituie apariţia unor noi mărturii oferite de statele Europei Central Răsăritene, cu o viziune proprie asupra trecutului comunist, care împreună cu elementele enunţate s-au concretizat în eforturi interpretative, ce sunt adeseori contradictorii, dar care reflectă procesul actual de circumscriere a temelor într-un spaţiu intelectual mai larg şi mai bogat în informaţii istorice.

Grigore Moldovan

Hans Erich BÖDEKER (Hrs.), ***Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte (Istoria conceptuală, istoria discursului, istoria metaforei),*** Göttingen,Wallstein Verlag, 2002.

Pentru familiarizarea cititorului român cu preocupările istoriografiei universale de astăzi am în vedere prezentarea şi interpretarea volumului intitulat *Istorie conceptuală, istoria discursului, istoria metaforelor* (Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte), al cărui editor este profesorul şi istoricul Hans Erich Bödeker.

Volumul îşi propune să clarifice metoda şi obiectivele istoriei conceptuale. El cuprinde interpretări ale semanticii istorice (germ. historische Semantik) în culturile germană, franceză şi anglo-americană[35]. Editat în seria *Göttinger Gespräche zur Geschichtswissenschaft*, volumul reuneşte contribuţiile mai multor autori cu direcţii de cercetare diferite. Ele pot fi grupate în domeniile: Begriffsgeschichte (Reinhart Koselleck, Hans Erich Bödecker, Ulrich Ricken), analiza discursului (Jacques Guilhaumou şi Mark Bevir) şi istoria metaforelor (Rüdiger Zill şi Lutz Danneberg).

În studiul introductiv, *Manifestări ale semanticii istorice în ştiinţele istorice* (*Ausprägungen der historischen Semantik in den historischen Kulturwissenschaften*), Hans Erich Bödeker semnalează insuficienţa schimbului de idei dintre cele trei orientări care au cunoscut din motive, uneori subiective, o evoluţie independentă. El descrie, pe scurt, ce înseamnă cele trei variante şi care sunt plusurile şi minusurile lor. Hans Erich Bödeker susţine că în Occident, în anii ’60 ai secolului trecut, era necesară o înnoire a vechii istorii a ideilor în direcţia unui mai mare accent pus pe contextualizarea textelor cercetate, pe conştientizarea importanţei limbii, a conceptelor şi a câmpurilor lexicale în analiza istorică[36]. Interesul asupra formării şi evoluţiei sensului termenilor cu care limbajele operează a dus la dezvoltarea semanticii istorice şi, în cadrul acesteia, a istoriei conceptuale.

Istoricul german este convins că o istorie a metaforelor ar extinde semnificativ aria de cuprindere a istoriei conceptuale. El consideră că, asemenea conceptelor, metaforele sunt puternic dependente de context, ele nu pot fi definite, ci doar interpretate, fiind deopotrivă contestate şi controversate. O istorie a metaforelor ar fi complementară istoriei conceptelor. Ea este necesară pentru înţelegerea teoriei politice. Metaforele trebuie analizate în calitate de categorie interpretativă şi principiu constitutiv al vorbirii şi gândirii, şi nu ca figuri de stil ale retoricii sau literaturii[37].

În cea de a doua contribuţie, *Reflecţii cu privire la istoria conceptuală ca metodă* (*Reflexionen über Begriffgeschichte als Methode*), Hans Erich Bödeker se concentrează asupra diferenţei dintre concept şi cuvânt, sens, concept de bază, critica surselor. El îşi începe studiul cu definiţia istoriei conceptuale formulată de Reinhart Koselleck, care o considera „un demers istoriografic, o istorie a

[35] *Semantica istorică* denumeşte generic direcţiile diferite ale noii orientări a cercetării istorice din spaţiul francez, anglo-american şi german. *Begriffsgeschichte* în Germania, *analyse des discours* în Franţa, *intellectual history* sau *history of political thinking* în spaţiul anglo-saxon sunt, potrivit lui Hans Erich Bödeker, variante ale semanticii istorice ce au cunoscut o dezvoltare independentă.

[36] Cf. Hans Erich Bödeker, *Manifestări ale semanticii istorice în ştiinţele istorice* (Ausprägungen der historischen Semantik in den historischen Kulturwissenschaften), în Hans Erich Bödeker (ed.), *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*, Wallstein Verlag, Göttingen, 2002, p. 10.

[37] *Ibidem*, p. 24.

apariției, utilizării şi transformării conceptelor"[38]. Bödeker arată că, în spațiul german, istoria conceptuală s-a dezvoltat ca o reacție împotriva relatării cronologice a evenimentelor din trecut, a scrisului istoric învechit şi a istoriei ideilor, ruptă de contextul social-politic. Istoria conceptuală, continuă Bödeker, ține cont de istoricitatea limbii, dar şi de istoricitatea celui care interpretează sursele, de aceea interpretarea este cea a momentului prezent. El se pronunță în favoarea convingerii lui Reinhart Koselleck, potrivit căruia istoria se bazează pe limbă şi pe rolul determinant al limbii în interpretarea realității sociale. Orice experiență este obținută prin mijlocirea limbii, aceasta făcând posibilă istoria. Cele două entități trebuie însă analizate separat datorită diferenței care există între evenimentul în desfăşurare şi reflectarea lui în limbaj, între istoria trecută şi nararea ei prin intermediul limbii[39].

Potrivit lui Bödeker, din perspectiva istoriei conceptuale, cuvântul şi conceptul sunt entități diferite sub aspect lingvistic, semiotic şi epistemologic. Cu toate că sunt în relație una cu cealaltă, ele au calități diferite. Spre deosebire de cuvinte, care pot fi definite exact, conceptele, sau „cuvintele deosebite" (besondere Wörter), concentrează mai multe înțelesuri şi nu pot fi definite, ci doar interpretate. Analiza lor trebuie să vizeze relația dintre concepte în cadrul unor scheme şi constelații conceptuale. Astfel, nu conceptele izolate fac obiectul istoriei conceptuale, susține istoricul, ci conceptele ca părți ale unui câmp lingvistic sau semantic, analizate sub aspectul modificărilor pe care receptarea, utilizarea şi interpretarea lor le suportă la un moment dat. Analiza limbajelor social-politice vizează elemente ale trecutului, prezentului şi viitorului. Este convingerea lui Hans Erich Bödeker că termenii politici nu sunt folosiți doar pentru analiza trecutului sau explicarea realității prezente, ci şi pentru a „crea" viitorul. El consideră că nu conceptele se schimbă, ci modul în care ele sunt percepute şi utilizate.

Reinhart Koselleck arată în studiul *Cu privire la structurile temporale ale transformărilor conceptuale* (*Hinweise auf die temporalen Strukturen begriffsgeschichtlichen Wandels*) că principiile metodologice pe care le-a formulat în urmă cu patru decenii când a fost început proiectul *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch sozialen Sprache in Deutschland* s-au schimbat permanent, iar cele de astăzi nu mai trebuie raportate la teoria istoriei conceptuale de atunci. Savantul consideră că una dintre trăsăturile pozitive ale istoriei conceptuale este „autonomia" metodologiei, în sensul că cercetătorul stabileşte limitele investigației în analiza istoriei unui concept. Metoda istoriei conceptuale ar fi asemănătoare privitului prin obiectivul unei camere de luat vederi[40]. Adică, pentru că analiza unui concept presupune adesea un volum mare de surse care nu pot fi investigate exhaustiv, istoricul trebuie să selecteze izvoarele cele mai relevante pentru elucidarea sensurilor conceptului vizat. Criteriile de selecție țin de motivele practice şi de interesele cercetătorului. Koselleck atrage însă atenția asupra structurii temporale interne a conceptelor, care se regăseşte şi în cazul surselor. Rolul cercetătorului este determinant în analiza unui concept, pentru că întrebările pe care le adresează surselor diferă de la un timp istoric la altul.

Ulrich Ricken analizează în studiul *Despre relația dintre istoria conceptuală comparată şi lexicologia comparată* (*Zum Verhältnis vergleichender Begriffsgeschichte und vergleichender Lexikologie*) posibilitatea aplicării lexicologiei în investigarea unor concepte caracteristice limbajelor social-politice ale iluminismului francez şi german. El este convins că interesele comune ale lingviştilor şi istoricilor ar trebui să pornească de la premisa că apariția, difuzarea şi evoluția conceptelor au la bază îmbinarea dintre nevoia de comunicare şi posibilitățile sistemului lexical al limbii la un moment dat[41].

---

[38] Reinhart Koselleck, *Begriffsgeschichtliche Probleme der Verfassungsgeschichtsschreibung*, in *Gegenstand und Begriffe der Verfassungsgeschichtsschreibung*, („Der Staat", Beiheft 6), Berlin, 1983, p. 15 *apud* Hans Erich Bödeker, *Reflecții cu privire la istoria conceptuală ca metodă* (Reflexionen über Begriffgeschichte als Methode) ed. cit., *op. cit*, p. 75.

[39] Hans Erich Bödeker *op. cit*., p. 112.

[40] Reinhart Koselleck, *Cu privire la structurile temporale ale transformărilor conceptuale* (Hinweise auf die temporalen Strukturen begriffsgeschichtlichen Wandels)", în Hans Erich Bödecker Edit., *op. cit.* p. 33.

[41] Ulrich Ricken, Despre relația dintre istoria conceptuală comparată şi lexicologia comparată (Zum Verhältnis vergleichender Begriffsgeschichte und vergleichender Lexikologie) în Hans Erich Bödeker Edit. *op. cit*., p. 51.

Ulrich Ricken susține că relația dintre sensurile diferitelor elementele ale lexicului participă la geneza şi difuzarea conceptelor. Pentru ilustrarea acestor raporturi, el compară conceptul de iluminism în limba germană (Aufklärung) şi acela din limba franceză (lumières). Concluzia la care ajunge pe baza analizei lexicologice este că diferențele dintre sensurile conceptelor se manifestă atât atunci când le comparăm pe acelea provenind din limbi diferite, cât şi atunci când le analizăm pe acelea ale unei singure limbi[42].

Jacques Guilhaumou se ocupă de *Istoria lingvistică a utilizării conceptelor prin prisma evenimentelor lingvistice* (*L'historie linguistique des usages conceptuels à l'épreuve des événements linguistiques*), evidențiind particularitățile semanticii istorice în expresiile franceză, germană, anglo-saxonă, olandeză şi finlandeză. Guilhaumou consideră necesar studiul interdisciplinar al textelor (lexicometrie, socio-ligvistică, analiza discursului, istoria conceptuală). El se referă la două lucrări: *Dictionnaire des usages socio-politiques du français contemporain* şi *Dictionnaire des usages socio-politiques du français (1770-1815).* Acestea sunt rezultatul colaborării franco-germane, în care un rol deosebit de important a jucat Reinhart Koselleck. În acest context, analiza lingvistică a textelor şi istoria conceptuală se combină în mod fecund. Un alt proiect franco-german de anvergură discutat de Jacques Guilhaumou este *Handbuch politisch-sozialer Grudbegriffe in Frankreih, 1680-1820*, proiect coordonat de Rolf Reihardt.

Un alt autor, Mark Bevir, discută „Rolul contextelor în înțelegere şi explicație" (The role of contexts in understanding and explanation), insistând asupra deosebirilor dintre John Pocock şi Quentin Skinner în abordarea istoriei intelectuale (the intellectual history) din cadrul Şcolii de la Cambridge. El arată că, raportat la principiul de bază al Şcolii de la Cambridge, „ideas in context", istoricii Pocock şi Skinner au perspective diferite de abordare: Pocock apreciază că sensul unui text derivă din paradigma din care el face parte, pe când Skinner susține că înțelesul unui text trebuie dezvăluit în funcție de convențiile şi dezbaterile contemporane[43]. Spre deosebire de cei doi, Mark Bevir spune că nu înțelesul textului e important, ci explicarea convingerilor privind gândirea şi apariția unui anumit text[44].

În studiul *«Substructuri ale gândirii». Limite şi perspective ale unei istorii a metaforelor după Hans Blumenberg* («*Substrukturen des Denkens». Grenzen und Perspektiven einer Metapherngeschichte nach Hans Blumenberg*), Rüdiger Zill, teoretizează istoria metaforei din perspectiva semanticii istorice. La baza demersului său se află principiile stabilite de istoricul Hans Blumenberg, inițiatorul dezbaterii în jurul istoriei metaforei. Aşa cum sugerează şi titlul studiului, analiza metaforei nu vizează valoarea literară sau retorică a acesteia, ci aspectul său cognitiv. Interesează procesul de formare şi comunicare, modul cum metafora se constituie ca o „substructură a gândirii".

Rüdiger Zill arată că metafora este o întreagă propoziție (Satz) în interiorul căreia se regăseşte un cuvânt care concentrează conținutul metaforei (Metaphernfokus). Acesta cuprinde sensurile conceptului. Spre exemplu, sensul metaforei „lumea ca un ceas" nu este acela că lumea măsoară timpul, ci că ea funcționează pe baza relației cauză-efect asemenea unui mecanism[45]. În metafora „ceasul vieții", termenul ceas are înțelesuri cu totul diferite[46]. Sensurile diferite pe care conceptele le au la momente diferite sunt cele care justifică analiza metaforelor. Între adversarii istoriei metaforelor se numără Paul Ricœur. Potrivit acestuia, sistemul de asocieri care stă la baza metaforei nu este codat doar cultural, ci şi regional sau chiar individual şi de aceea un lexicon al metaforelor ar fi neviabil[47]. Cu privire la

[42] *Ibidem*, p. 71.

[43] Mark Bevir, *Rolul contextelor în înțelegere şi explicație* (The role of contexts in understanding and explanation), în Hans Erich Bödeker Edit. *op. cit*., p. 165.

[44] *Ibidem*, p. 207.

[45] Rüdiger Zill, „*Substructuri ale gândirii". Limite şi perspective ale unei istorii a metaforelor după Hans Blumenberg* («*Substrukturen des Denkens». Grenzen und Perspektiven eiener Metapher-ngeschichte nach Hans Blumenberg*) în Hans Erich Bödeker Edit. *op. cit*., p. 225-227.

[46] *Ibidem*, p. 226.

[47] *Ibidem*, p. 225.

aspectul relației dintre metafore şi concepte, Rüdiger Zill consideră relevantă clasificarea realizată de Blumenberg: o primă categorie o constituie metaforele care apar acolo unde un concept potrivit încă lipseşte, ea fiind numită metafore rudimente (Restbestände); cea de-a doua categorie o reprezintă metaforele absolute (absolute Metaphern), care se referă la entități mult prea abstracte şi prea cuprinzătoare pentru a putea fi definite, precum lumea, viața, adevărul, propriul eu, şi care se opun concentrării lor într-un concept[48].

Contribuția lui Lutz Danneberg, *Sensul şi nonsensul unei istorii a metaforei* (Sinn und Unsinn einer Metapherngeschichte), comentează istoriametaforei din unghi de vedere metodologic. El consideră că la baza identificării metaforei (Identifikation) se află devierea, transformarea (Abweichung), pe care aceasta o suportă şi care necesită o analiză comparată[49]. Bazată pe reguli ce țin de sintaxă şi semantică, comparația ar fi insuficientă, pentru că restrânge spațiul metaforelor potențiale şi nu ține seama de context. Danneberg consideră contextul, pe care îl numeşte universul cunoaşterii (Weltwissen)[50], ca fiind determinant în identificarea metaforelor pe baza studiului transformării lor. În strânsă legătură cu contextul se află modul în care o anumită propoziție este folosită cu sens metaforic sau propriu. Exemplul „Richard este un leu" arată cum, într-un anumit context, o propoziție lipsită de sensul metaforic este falsă; corespunzător, propoziția „Richard nu este un leu", adevărată în sens propriu, poate fi folosită la fel de bine şi metaforic[51]. Potrivit lui Danneberg, chiar şi atunci când o propoziție respectă regulile gramaticale (sintactice şi semantice) şi este adevărată raportat la universul cunoaşterii, îi pot fi atribuite sensuri metaforice. Devierea despre care autorul vorbeşte nu se referă la diferența dintre utilizarea unei propoziții cu sens metaforic sau propriu, ci la procesul în care se face această diferențiere.

Acelaşi autor foloseşte un al doilea exemplu pentru a ilustra dualitatea dintre utilizarea metaforică şi non-metaforică a unei propoziții, precum şi problema limitării ariei de cuprindere a contextualizării: propoziția „Hoc est corpus meum" are pentru luterani înțeles propriu, în vreme ce calvinii îi atribuie un sens metaforic.

Observații

Între criticile care se aduc istoriei conceptuale, amintim: selecția surselor, care ar fi subiectivă; dimensiunea diacronică pronunțată a cercetării, ceea ce se aplică doar analizei dicționarelor; faptul că istoria conceptuală ar analiza concepte izolate care provin cu precădere din filosofie şi medii intelectuale. Istoria conceptuală se bazează pe critica izvoarelor şi pe o largă contextualizare a acestora. Hans Erich Bödeker insistă asupra faptului că această metodă nu îşi propune să reconstruiască trecutul în forma unei „istorii totale" şi nici să afle adevărul, ci să ofere o „interpretare plauzibilă" a realității istorice.

Aplicarea metodelor istoriei conceptuale în istoriografia românească ar putea contribui la desprinderea acesteia de vechea paradigmă de interpretare. Analiza conceptelor cu care limbajele social-politice au operat într-o anumită epocă nu urmăreşte doar interpretarea realității istorice. Pe baza celor trei dimensiuni temporale ale conceptelor (experiențe trecute, realitatea prezentului şi aşteptări pentru viitor), istoria conceptuală contribuie la critica societății contemporane, oferind soluții pentru evitarea suprapunerilor conceptuale şi a confuzilor ce rezultă din utilizarea unor concepte care nu mai corespund prezentului. În calitatea lor de factori şi indicatori ai realității istorice, conceptele sunt modelate şi modelează realitatea istorică din care fac parte. Analizele vizează modul în care conceptele sunt percepute într-o anumită epocă, precum şi examinarea experiențelor pe care le conțin, dar şi a acelora pe care le fac posibile. Astfel, istoria conceptuală poate formula aprecieri ale modului în care conceptele influențează evoluțiile viitoare ale societății. Istoria metaforei prezintă un grad şi mai ridicat de complexitate şi încearcă să surprindă metafora ca un fenomen al vorbirii care are la bază substructuri ale gândirii codate cultural, în spațiu şi în timp.

[48] *Ibidem*, p. 230-231.

[49] Luz Danneberg, *Sensul şi nonsensul unei istorii a metaforei* (Sinn und Unsinn einer Metapherngeschichte), în Hans Erich Bödecker, Edit., *op. cit*., p. 269.

[50] *Ibidem*, p. 273.

[51] *Ibidem*, p. 271-272.

Deşi schimbul de idei între teoreticienii istoriei conceptuale, ai analizei discursului şi ai istoriei metaforelor este încă insuficient, toţi contributorii la volumul aici comentat par să fie de acord că o sinteză a celor trei direcţii ar aduce un plus de cunoaştere în cercetarea trecutului. Tocmai de aceea putem spune că *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*, coordonat de Hans Erich Bödeker reprezintă o lectură fundamentală şi obligatorie cu privire la teoria semanticii istorice.

Cristian Roiban[52]

Javier Fernández SEBASTIÁN, Juan Francisco JUAN FRANCISCO FUENTES (coord.), ***DICCIONARIO POLÍTICO Y SOCIAL DEL SIGLO XIX ESPAÑOL; DICCIONARIO POLÍTICO Y SOCIAL DEL SIGLO XX ESPAÑOL***, Alianza Editorial, Madrid, 2002-2003, 772 p; 2008, 1395 p.

Studiul istoriei conceptelor în diverse limbi reprezintă o preocupare majoră a umaniştilor, sociologilor şi politologilor de pretutindeni, scopul fiind dobândirea mijloacelor de lucru moderne, capabile să contribuie la conştientizarea diferenţelor de limbaj în funcţie de timp, de contextele geografic, politic şi cultural. Istoria conceptuală este o disciplină indispensabilă celor ce profesează istoria istoriografiei şi ştiinţele social-politice.

Urmărind o obiectivă evaluare a trecutului istoric, dicţionarele, dar mai ales lexicoanele se numără dintre cele mai căutate instrumente de lucru necesare decodării limbajelor trecutului şi înţelegerii mesajelor lor. Ele sunt utile pentru că, definind ori explicând geneza şi evoluţia unui cuvânt, a unei noţiuni sau a unui concept, pot indica într-un mod credibil continuităţile şi discontinuităţile, respectiv înnoirile abrupte ori acelea lente ale vocabularului. Ele au menirea să dezvăluie particularităţile unei epoci, limbajele social-politice ale contemporanilor ei, ideologiile vetuste ori acelea novatoare.

În multe cazuri, acest gen de cercetare ştiinţifică nu este doar unul restitutiv, ci şi unul preocupat de decodarea şi recodarea conceptelor, de modul cum se construiesc şi se reconstruiesc limbajele în funcţie de aspiraţiile intelectuale şi sociale, de mişcarea ideilor politice, de timp şi de context. În ultimele decenii, el s-a extins în întreaga lume – a se vedea, de exemplu, activitatea impresionantă a lui History of Political and Social Concepts Group, asociind cercetători din numeroase state ale lumii şi de pe toate continentele[53] –, probând o importanţă excepţională pentru cercetarea şi cunoaşterea istoriilor socială, culturală şi a gândirii politice. Cred că Europa Centrală şi de Est are multe de câştigat prin promovarea unor demersuri ştiinţifice similare, culturile ei naţionale putând beneficia şi astfel de înnoiri spectaculoase, cu atât mai mult cu cît istoria conceptelor şi istoria conceptuală contribuie la progresul istoriei prin reflexivitate.

Javier Fernández Sebastián şi Juan Francisco Fuentes – doi eminenţi specialişti în istoria gândirii şi a mişcării social-politice, cel dintâi profesor al Universităţii Ţării Basce din Bilbao, cel de-al doilea, al Universităţii Complutense din Madrid – au coordonat şi editat un amplu *Dicţionar social şi politic spaniol pentru secolele al XIX-lea şi al XX-lea* (*Diccionario político y social del siglo XIX español şi Diccionario político y social del siglo XX español*), la care au colaborat un mare număr de cercetători. Preocuparea editorilor a fost aceea de a pune în valoare, dintr-o perspectivă istorică, noţiunile şi conceptele reflectând etapele modernizării lexicului social-politic spaniol. Dicţionarul le cuprinde pe acelea care au făcut carieră în cultura spaniolă şi care explică particularităţile politice şi identitare ale lumii iberice, trimiţând la modul de gândire şi la comportamentele relevante ale diferitelor segmente sociale.

---

[52] Student-doctorand în cadrul Şcolii Doctorale de Istorie Conceptuală „Reinhart Koselleck" a Universităţii de Vest din Timişoara, ai cărei fondatori sunt prof. Victor Neumann şi prof. Armin Heinen şi al cărei director este prof. Victor Neumann.

[53] Pentru cele mai recente obiective ale grupului, vezi *European Conceptual History Project. Mission Statement*, în Javier Fernández Sebastián, *New Approaches to Conceptual Hiostory. Political Concepts and Time*, Cantabria Univestity Press and McGraw –Hill Interamericana de Espaňa, Santander, 2011, p. 435-442.